

KIERUNKI EWOLUCJI STRUKTURY AGRARNEJ W POLSCE W ŚWIETLE SPISÓW ROLNYCH Z 1996 I 2002 ROKU

Bogdan M. Wawrzyniak

Streszczenie. Celem artykułu jest prześledzenie tendencji zmian w strukturze agrarnej gospodarstw rolnych, jakie pojawiły się między dwoma spisami rolnymi. Czynnikiem przyspieszającym te zmiany była restrukturyzacja PGR, których ziemia zasilila sektor prywatny w rolnictwie. W okresie między ostatnimi dwoma spisami rolnymi zaszły w strukturze agrarnej poważne zmiany o charakterze ustrojowym, które wpłynęły na charakter relacji między podstawowymi czynnikami produkcji. Analizę zmian struktury agrarnej przeprowadzono na czterech poziomach, a mianowicie: działek rolnych, gospodarstw małych i średnich, gospodarstw wielkoobszarowych i jednostek sektora publicznego. Największą dynamiką zmian charakteryzowały się gospodarstwa wielkoobszarowe, które zagospodarowały nieruchomości rolne Skarbu Państwa w sposób trwały (kupno ziemi) lub przez dzierżawę. Nieduże zmiany zaszły w grupie gospodarstw małych i średnich. Udział sektora publicznego w całości użytkowanych gruntów spadł z 5,0 do 3,8%.

Słowa kluczowe: struktura agrarna, prawo rolne, rodzaje gospodarstw rolnych, ustrój rolny

WSTĘP

Ziemia stanowi podstawowy – obok pracy i kapitału – czynnik w rolnictwie. Grupowanie ziemi w określone wielkości w powiązaniu z użytkownikami prowadzi do wyodrębnienia struktury agrarnej. Struktura agrarna oznacza klasyfikację ogółu gospodarstw według przyjętych kryteriów; takim kryterium w naszym kraju jest powierzchnia całkowita użytków rolnych. Ułomności tej klasyfikacji wynikają z faktu nieuwzględnienia jakości gleb, wielkości działek rolnych, położenia względem rynków zbytu, a zwłaszcza siły ekonomicznej gospodarstwa.

Z punktu widzenia polityki strukturalnej zmiany struktury agrarnej w kierunku jej koncentracji i wyłonienia w wyniku tego procesu mniejszej liczby jednostek, ale sprawniejszych produkcyjnie i ekonomicznie, to podstawowy cel i zadanie państwa w okresie integracji z Unią Europejską.

MATERIAŁ I METODY BADAŃ

Przyjmując założenie o dużym znaczeniu struktury agrarnej dla procesu restrukturyzacji rolnictwa, dokonano analizy tej struktury w świetle wyników spisów rolnych przeprowadzonych w 1996 i 2002 roku. Choć przedział czasowy tych spisów był stosunkowo krótki i wynosił zaledwie 6 lat (poprzednio spisy rolne przeprowadzano co 10 lat), to jednak skala zjawisk zachodzących w tym okresie była na wagę zmian ustrojowych. Dotyczy to zwłaszcza zasilenia sektora prywatnego gruntami Zasobu Skarbu Państwa, w wyniku czego powstały wielkoobszarowe gospodarstwa rolne. Na drugim biegunie odnotowano znaczne zmniejszenie udziału sektora publicznego, który w przeszłości odgrywał większą rolę. Badania przeprowadzono w układzie wybranych grup obszarowych na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE GOSPODARSTW RODZINNYCH

W okresie powojennym narosło wiele niekorzystnych zjawisk, będących następstwem zarówno reformy rolnej z 1944 roku, jak również przemieszczeń ludności i osadnictwa na ziemiach zachodnich, które nie miały odzwierciedlenia w postaci aktów prawnych. Ponadto, w okresie kolektywizacji rolnictwa (1949–1956) rolnicy wchodzili do spółdzielni niejako „wraz z ziemią”, a po ich rozwiązaniu nastąpiły „powroty” gruntów do pierwotnego właściciela.

Pierwszą próbą uregulowania tej niewłaściwej sytuacji była ustawa „uwłaszczeniowa”, ale w innym kontekście niż te właściwe procesy uwłaszczeniowe, które miały miejsce w XIX wieku. Otóż ustawą z 1971 roku o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych postanowiono, by właścicielami ziemi stali się ci rolnicy, którzy rzeczywiście na niej gospodarowali. Ustawodawca wychodził z założenia, że tylko w tak radykalny sposób stanie się możliwe zlikwidowanie trwającej nieraz dziesiątki lat rozbieżności pomiędzy faktycznym posiadaniem ziemi a formalnym prawem do niej. O znaczeniu ustawy świadczy fakt, że objęła ona swoim działaniem około 2,3 mln gospodarstw rolnych z około 3,2 mln gospodarstw zarejestrowanych przez GUS. Zgodnie ze wspomnianą ustawą, za gospodarstwo rolne uznawano gospodarstwo o obszarze powyżej 0,5 ha. Obiekty poniżej 0,5 ha traktowane były jako nieruchomości, w tym głównie z przeznaczeniem pod zabudowę.

Kolejna ustawa, którą ogłoszono w 1982 roku, dotyczyła uchylecia ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych wraz z kodeksem cywilnym. W ustawie postanowiono, że dotychczasowe administracyjne postępowania uwłaszczeniowe nie będą dokonywane przez powiatowe komisje, lecz własności te zostały skierowane do kompetencji sądów. I druga ważna decyzja – minimalna powierzchnia gospodarstwa rolnego została podniesiona z 0,5 do 1,0 ha [Budzianowski 1992].

Okazuje się, że żadna ustawa, a zwłaszcza kodeks cywilny, nie definiowała wprost pojęcia własności rolniczej. Pośrednio tę definicję można wyprowadzić z licznych unormowań prawno-rolnych, z których wylania się konstrukcja treści i sposobu wykonywania własności rolniczej jako kompleksu praw i obowiązków rolników [Czechowski 1996].

Rolnicy nie byli usatysfakcjonowani ustawą z 1982 roku, ponieważ widzieli „furtkę”, przez którą kierowano ziemię do sektora publicznego. Doprowadzili do zapisów konstytucyjnych (1983) o trwałości gospodarstwa rodzinnego.

ZNACZENIE DZIAŁEK ROLNYCH W STRUKTURZE AGRARNEJ

Ogólna powierzchnia użytków rolnych w kraju spadła z 20,7 mln ha w 1996 r. do 19,3 mln ha (o 0,7%), przy czym działki rolne o powierzchni do 1 ha partycypowały w tym układzie na poziomie 537,4 tys. ha (2,8%). Działki rolne były we władaniu 977,1 tys. użytkowników (w 1996 r. – 1019,7 tys.), co oznacza, że na 1 działkę przypadło zaledwie 0,5 ha.

Mimo tak małego udziału procentowego działek rolnych w strukturze użytkowania gruntów, odgrywają one ogromną rolę w kształtowaniu sieci osiedleńczej wsi, wyznaczają typ wsi, wpływają na charakter infrastruktury społecznej i technicznej. Działki rolne umożliwiają osiedlanie się ludności pozarolniczej, przyczyniają się do rozwoju usług i działalności gospodarczej, a także różnych form rekreacji. Położone bliżej miast są źródłem budownictwa mieszkaniowego, spełniając postulat przybliżenia osad do środowiska wiejskiego.

Pod względem rolniczym działki rolne mają marginalne znaczenie, ponieważ znaczna ich część znajduje się pod zabudowaniami, pasami zieleni, drogami i ścieżkami.

Ogólnie biorąc, odseparowanie działek rolnych od rodzinnych gospodarstw indywidualnych jest nie tylko częstym zabiegiem statystycznym, ale wyrazem przestrzegania przepisów prawnych, pozwalających na zaliczenie tych gospodarstw do innej kategorii społeczno-zawodowej.

ZMIANY STRUKTURY AGRARNEJ GOSPODARSTW MAŁYCH I ŚREDNICH

Struktura agrarna skupia w sobie jak w soczewce całokształt stosunków własnościowych oraz zasad organizacji produkcji rolniczej w powiązaniu z rynkiem rolnym. Mówi nam o systemie władania ziemią, wielkości jednostki produkcyjnej, a także charakteryzuje elementy prawne i ekonomiczne wpływające na pozycję właściciela gospodarstwa rodzinnego. Struktura agrarna obrazuje ponadto typ i charakter produkcji rolniczej, a także możliwości konfiguracji gruntów w powiązaniu z całokształtem warunków społeczno-gospodarczych.

Według FAO oraz Unii Europejskiej, przez strukturę agrarną rozumie się „zespół powiązanych ze sobą instytucji, takich jak struktura ustroju gruntowego, struktura produkcji oraz struktura usług dla rolnictwa”. Jest to pojęcie szersze w stosunku do naszej interpretacji tej definicji [Lichorowicz 1996].

Kierunek przemian struktury agrarnej w latach 1996–2002, ogólnie biorąc, można uznać za poprawny. Polegał on na zmniejszeniu liczby gospodarstw w grupie jednostek najmniejszych i niewielkim zwiększeniu w grupie powyżej 15 ha. Świadczy to o wystę-

powaniu jednocześnie zjawiska koncentracji i dekoncentracji ziemi, przy czym spis rolny nie dostarcza nam informacji o intensywności tych ruchów oraz częstotliwości ich występowania [Wawrzyniak 2003].

W 2002 roku było 2933,2 tys. gospodarstw oraz działek rolnych i w porównaniu z wynikami spisu rolnego w 1996 roku liczba podmiotów zmniejszyła się o 4,3%, czyli o 133,3 tys. gospodarstw. Liczba gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha UR również uległa zmniejszeniu w stosunku do 1996 roku o 4,4% (o 90,7 tys. gospodarstw) i wyniosła 1956,1 tys. gospodarstw.

Zmiany struktury agrarnej w poszczególnych grupach obszarowych nie miały identycznej tendencji. Przy ogólnych tendencjach spadkowych pewien wzrost zanotowano w grupie gospodarstw najmniejszych, czyli w przedziale 1–2 ha, tj. o 3,8% (o 54,6 tys.), co może wynikać z chęci skorzystania z dopłat bezpośrednich Unii Europejskiej (tab. 1).

Tabela 1. Zmiany w strukturze agrarnej gospodarstw rolnych między 1996 a 2002 r. (w tys.)
Table 1. The changes of family farms agrarian structure from 1996 till 2002 (thousands)

Wielkość gospodarstwa w ha	1996		2002		Zmiany w procentach
	liczba	procent	liczba	procent	
1 – 2	462,4	22,6	517,0	26,4	+3,8
2 – 5	668,0	32,6	629,8	32,2	-0,4
5 – 10	521,2	25,4	426,8	21,8	- 3,6
10 – 15	217,4	10,6	182,7	9,3	-1,3
15 – 30	145,4	7,1	148,2	7,6	+0,5
30 – 50	19,8	1,0	31,7	1,6	+0,6
50 – 100	6,0	0,3	12,4	0,6	+0,3
100 – 500	4,5	0,2	5,8	0,3	+0,1
500 – 1000	1,4	0,1	1,1	0,1	-
1000 i więcej	0,7	0,1	0,6	0,1	-
Razem	2046,8	100,0	1956,1	100,0	-

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego z 2003 roku.
Source: Data of Polish Main Statistical Office, 2003.

Największą grupę w ogólnej liczbie badanych gospodarstw stanowiły gospodarstwa o powierzchni do 15 ha, które pod względem liczbowym obejmowały 1,7 mln użytkowników, czyli 89,0% ogólnego stanu (w 1996 r. – 89,2%). Powierzchnia użytków rolnych będąca w dyspozycji tej grupy wynosiła 52,0% wszystkich użytków rolnych.

Bardziej dokładnej analizy kierunków zmian struktury agrarnej gospodarstw małych i średnich będzie można dokonać przez ocenę wielkości średniej gospodarstwa w poszczególnych grupach obszarowych. W grupie gospodarstw o powierzchni do 15 ha nie stwierdzono statystycznej różnicy między gospodarstwami w świetle spisu rolnego z 1996 i 2002 roku. Nie oznacza to bynajmniej, że gospodarstwa te tkwiły w stagnacji nie wykazując żadnego ruchu w kierunku kupna lub sprzedaży ziemi. Chęć zakupu gruntów wykazywała zawsze duża grupa użytkowników w celu poprawy swojej sytuacji. Z kolei mała podaż ziemi, która pojawiła się w większej ilości tuż po restrukturyzacji byłych PGR, została wyczerpana w stosunkowo krótkim czasie (tab. 2).

Tabela 2. Powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 gospodarstwo rolne (w ha)
 Table 2. The area of arable lands per 1 farm (in ha)

Wielkość gospodarstwa w ha	1996	2002	Różnica
1 – 2	1,7	1,7	0,0
2 – 5	3,9	3,9	0,0
5 – 10	8,2	8,2	0,0
10 – 15	13,7	13,7	0,0
15 – 30	22,3	22,4	+0,1
30 – 50	41,8	40,5	-1,3
50 – 100	77,7	72,5	-5,2
100 – 500	278,0	214,9	-63,1
500 – 1000	736,3	660,1	-76,2
1000 i więcej	2766,0	1343,0	-1423,0
Ogółem	9,5	9,0	x

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego z 2003 roku.
 Source: Data of Polish Main Statistical Office, 2003.

CHARAKTERYSTYKA GOSPODARSTW WIELKOBSZAROWYCH

W 1991 roku na mocy ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa dokonano restrukturyzacji byłych PGR, w wyniku czego do Zasobu Skarbu Państwa przeszło około 4,0 mln ha użytków rolnych, liczonych łącznie z ziemią Państwowego Funduszu Ziemi (260 tys. ha).

Po raz pierwszy po II wojnie światowej pojawił się nowy czynnik produkcji w postaci ziemi, a przy tym wystąpił on w tym samym czasie (1992–1993) w tak dużej skali. Rolnicy i związki rolnicze liczyli, że w wyniku wtórnej parcelacji majątków będą mogli w sposób istotny poprawić strukturę swoich gospodarstw. Ustawa z 1991 roku przewidywała co prawda kilka sposobów zagospodarowania nieruchomości Skarbu Państwa, w tym sprzedaż gruntów, przekazanie mienia w dzierżawę lub nieodpłatne udostępnienie, lecz nie wyznaczała ani priorytetów postępowania, ani kierunków restrukturyzacji.

Dziejowa ustawa o charakterze ustrojowym nie mogła zaspokoić oczekiwań wszystkich rolników, i to w skali całego kraju, a to z uwagi na rozmieszczenie i swoistą „geografię” występowania byłych PGR. Stwierdzono prawidłowość polegającą na tym, że gdzie „głód ziemi” był największy, tam najmniej ziemi było do sprzedaży. Polityka AWRSP zmierzała do sprzedaży tylko małych działek, ziemi zbędnej z tytułu oddalenia, stanowiącej enklawy wśród gruntów chłopskich lub pozbywania się zaniedbanych gruntów PFZ. Powstające w wyniku restrukturyzacji majątki ziemskie natomiast starano się zachować w całości, jako jednostki jednoobiektywne, które pozwalały na zarządzanie z „jednej ręki”. Niektóre z obiektów sprzedano w całości, pozostałe zostały wydzierżawione.

Bilans poczynił AWRSP w latach 1992–2001 w zakresie zagospodarowania mienia Skarbu Państwa przedstawiał się następująco: 1113,9 tys. ha ziemi (23,7%) sprzedano,

co w stosunku do 13 450,0 tys. ha będących w użytkowaniu rolników indywidualnych stanowiło 12,1%. Ponadto 60% użytków rolnych przekazano w dzierżawę. Pozostałe grunty zostały przekazane nieodpłatnie w użytkowanie różnym podmiotom gospodarczym, a w gestii Skarbu Państwa pozostawiono gospodarstwa o szczególnym znaczeniu (gospodarstwa doświadczalne, hodowlane, pomocnicze itp.).

Ogólnie biorąc, sektor prywatny został zasilony ponad 3,5 mln ha gruntów (sprzedaż i dzierżawy), przy czym tylko 275 tys. ha gruntów sprzedano rolnikom posiadającym gospodarstwa małe i średnie, o powierzchni do 20 ha. Poprzez fakt sprzedaży nieruchomości z Zasobu Skarbu Państwa gospodarstwo rolne w tej grupie powiększyło swój obszar średnio o 0,39 ha [Wawrzyniak i Wojtasik 2003]. Najwięcej ziemi kupili rolnicy na ziemiach zachodnich i północnych, a także w Wielkopolsce i na Pomorzu.

W grupie gospodarstw wielkoobszarowych zaszły charakterystyczne zmiany polegające na powstaniu dwu kategorii przedsiębiorstw rolnych, w tym jedna kategoria to stanowiące prywatną własność osoby fizycznej i druga – będące nadal w dzierżawie. Spis rolny z 1996 roku nie odnotował wszystkich zmian restrukturyzacyjnych w dawnych PGR; ta możliwość pojawiła się dopiero w trakcie kolejnego spisu w 2002 roku.

Za gospodarstwo wielkoobszarowe można uznać – zgodnie z zasadami reformy rolnej z 1944 roku – gospodarstwo liczące ponad 50 ha na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego i austriackiego oraz powyżej 100 ha na terenie ziem byłego zaboru pruskiego. W grupie gospodarstw powyżej 50 ha w 1996 roku było 12,6 tys. użytkowników i zajmowały one powierzchnię wynoszącą 3,7 mln ha, co dawało średnio na 1 gospodarstwo 293,6 ha. Obraz ten nie uległ istotnej zmianie w 2002 roku. Przybyło użytkowników o 19,0 tys. osób, co przy podobnej powierzchni oznaczało zmniejszenie powierzchni przeciętnego gospodarstwa w tej grupie do 194,7 ha.

Ciekawsze są przemiany, które zaszły wewnątrz grupy gospodarstw wielkoobszarowych. Wzrosło znaczenie gospodarstw mieszczących się w przedziale od 50 do 100 ha, które zwiększyły zasób użytków rolnych o 49%, oraz gospodarstw w grupie 100–200 ha, które zwiększyły swoją powierzchnię o 24%.

Interpretując te nowe zjawiska, można stwierdzić, że racjonalizuje się wielkość gospodarstw wielkoobszarowych jako jednostek towarowych, dostosowujących zasoby ziemi do czynnika pracy, który to czynnik stanowi pracę własną rodziny. Po drugie, użytkownicy prawdopodobnie zachowali w pamięci ustawę o kształtowaniu ustroju rolnego, w której ograniczono maksymalną powierzchnię jednego gospodarstwa rodzinnego do 300 ha.

Na pytanie, w czyich rękach znajdują się gospodarstwa wielkoobszarowe, możemy odpowiedzieć przez analizę wyników spisu rolnego z 2002 roku i danych z raportu AWRSP, obrazujących rozmiary powierzchni sprzedanych gruntów (tab. 3).

Nowym zjawiskiem jest pojawienie się dużej grupy dzierżawców, którzy przejęli w użytkowanie nieruchomości Skarbu Państwa na podstawie umowy użyczenia na określony czas (od 5 do 10 lat). Dzierżawcy w sposób wyraźny dominują w porównaniu z prawnymi właścicielami, którzy kupili gospodarstwa w ramach przetargów. Najwięcej użytków rolnych kupili rolnicy z grup gospodarstw rolnych w przedziale 50–100 ha [Wawrzyniak i Smytry 2003].

Tabela 3. Porównanie liczby gospodarstw wielkoobszarowych według spisu rolnego i raportu AWRSP (2002)

Table 3. The comparison of the large-area farms number according to National Agricultural Census and AWRSP Report (2002)

Wyszczególnienie w ha	Według spisu rolnego 2002		Według Raportu AWRSP 2002		Własność prywatna w %	
	powierzchnia gruntów w tys. ha	liczba użytkowników w tys.	powierzchnia gruntów w tys. ha	liczba użytkowników w tys.	użytków rolnych	użytkowników
50 – 100	898,9	12,2	64,9	0,9	13,8	73,7
100 – 500	1246,6	5,4	306,7	1,3	24,6	24,1
500 – 1000	726,1	1,0	147,5	0,2	20,3	20,0
1000 i więcej	805,8	0,4	56,2	0,1	14,3	25,0
Razem	3677,4	19,0	575,3	2,5	15,6	13,2

Źródło: Spis rolny z 2002 r. i Raport AWRSP z 2002 r.

Source: National Agricultural Census 2002, AWRSP Report 2002

STRUKTURA AGRARNA WEDŁUG WOJEWÓDZTW

Przeprowadzenie porównań struktury agrarnej w podziale na województwa jest utrudnione z uwagi na fakt, że w 1996 roku Polska podzielona była na 49 województw, a w 2002 roku – na 16 województw. Grupowanie małych województw w duże jednostki administracyjne nie odbywało się w „czystej” postaci, ponieważ niektóre gminy i powiaty zmieniły swoją przynależność organizacyjną i terytorialną.

Obecna struktura gospodarstw rodzinnych daleko odbiega nie tylko od tej w Unii Europejskiej, ale także od współczesnego modelu, do którego powinniśmy zmierzać. Model ten co prawda nie został wyraźnie sprecyzowany, ale pośrednio na temat jego kształtu możemy czerpać informacje z ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego. Wprowadzono tam pojęcie „powierzchni podstawowej”, która w poszczególnych województwach nie może być mniejsza niż 4 ha i nie większa niż 20 ha. Przyjęcie minimalnej powierzchni – 4 ha – jest godzeniem się na istnienie gospodarstw, które nie mogą być wyłącznym źródłem utrzymania rodziny, nie mówiąc już o produkcji na rynek. Zaletą natomiast w ustawie jest zakaz podziału gospodarstw, jeśli ten podział nie wpłynie na powiększenie powierzchni gospodarstw sąsiadów [Wawrzyniak i Wojtasik 2003]. W wyniku restrukturyzacji byłych PGR ranking województw według kryterium średniej wielkości 1 gospodarstwa uległ wyraźnej modyfikacji.

Jeśli za wielkość średniego gospodarstwa rolnego przyjmiemy powierzchnię 7,1 ha użytków rolnych, to powyżej tej średniej znajduje się 9 województw, a poniżej – 7 województw. Listę województw o najwyższej przeciętnej powierzchni indywidualnego gospodarstwa rolnego otwiera woj. warmińsko-mazurskie (16,0 ha), zamyka zaś woj. małopolskie (3,2 ha) (tab. 4). Analizując dane tabeli 4 znajdujemy potwierdzenie tezy, że na współczesną strukturę agrarną miała wpływ prywatyzacja byłych PGR, ponieważ największe obszarowo są gospodarstwa w województwach Polski północnej i zachodniej, w przeszłości charakteryzujące się dużą koncentracją sektora państwowego w rolnictwie.

Tabela 4. Przeciętna powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego w układzie wojewódzkim (2002)

Table 4. The average area of private farm by provinces (2002)

Województwo	Średnie gospodarstwo (ha)	W tym użytki rolne (ha)	Lokata
Warmińsko-mazurskie	17,4	16,0	1
Zachodniopomorskie	14,9	14,1	2
Pomorskie	14,4	12,5	3
Kujawsko-pomorskie	12,3	11,4	4
Podlaskie	12,7	10,7	5
Dolnośląskie	10,9	10,5	6
Wielkopolskie	10,8	10,1	7
Lubuskie	9,4	8,9	8
Opolskie	8,6	8,2	9
Mazowieckie	8,1	7,1	10
Łódzkie	7,1	6,4	11
Lubelskie	7,1	6,2	12
Świętokrzyskie	5,0	4,5	13
Śląskie	4,5	4,0	14
Podkarpackie	4,0	3,5	15
Małopolskie	3,8	3,2	16
Kraj	8,0	7,1	x

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2002. GUS, Warszawa 2002.

Source: Statistical Yearbook of Polish Voivodships 2002. Polish Main Statistical Office, Warsaw, 2002.

SEKTOR PUBLICZNY W ROLNICTWIE

Do 1990 roku sektor gospodarki uspołecznionej (PGR, RSP) zajmował 25% użytków rolnych. Począwszy od tej daty rola sektora malała w wyniku restrukturyzacji byłych PGR, którą przeprowadzono – jak już wspomniano – na podstawie ustawy z 1991 roku o „gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa”. Za realizację przekształceń własnościowych w rolnictwie odpowiedzialna była Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa, a dawniejsze PGR-y podlegały likwidacji i stawały się mieniem Skarbu Państwa.

Analizując zmiany w pozycji sektora publicznego w rolnictwie między spisami rolnymi w 1996 i 2002 roku można zauważyć, że udział powierzchni użytków rolnych pozostających we władaniu tego sektora spadł z 1571,6 tys. ha (5,0%) do 1181,1 tys. ha (3,8%).

W poszczególnych województwach udział sektora publicznego w zasobach użytków rolnych gospodarstw ogółem kształtował się następująco:

- do 5,0% – województwa: łódzkie, świętokrzyskie, mazowieckie, podlaskie, kujawsko-pomorskie, lubelskie i śląskie;

- od 5,1 do 10,0% – województwa: wielkopolskie, podkarpackie, opolskie, pomorskie i dolnośląskie;
- powyżej 10,0% – województwa: warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie i lubuskie.

Malejące znaczenie sektora publicznego w rolnictwie do zaledwie 1,2 tys. gospodarstw rolnych musi budzić obawy o możliwość kształtowania ustroju rolnego. W każdym kraju bowiem sektor publiczny stanowi swoisty „rezerwuar ziemi”, który zasila jednostki prowadzące działalność o szczególnie wysokiej użyteczności publicznej, w tym takie jak: uczelnie, stacje badawcze, szkoły rolnicze, gospodarstwa hodowli zarodowej czy doświadczalnictwo.

UWAGI KOŃCOWE

Rolnictwo w Polsce, szczególnie w ostatniej dekadzie, charakteryzuje się dość intensywnym procesem przemian własnościowych. W okresie między dwoma spisami rolnymi zaszły ważne zmiany, by nie powiedzieć – o ustrojowym znaczeniu. Doprowadziły one do ukształtowania nowego typu gospodarstw wielkoobszarowych, co zmieniło strukturę agrarną, dotychczas mocno rozdrobnioną, w kierunku struktury bardziej spolaryzowanej.

Restrukturyzacja byłych PGR nie doprowadziła w sposób istotny do poprawy struktury agrarnej gospodarstw małych i średnich. Przyjęty kierunek przekształceń własnościowych, polegający na tym, aby nie parcelować majątków państwowych, należy ocenić jako zjawisko pozytywne, ponieważ postulat koncentracji ziemi został w ten sposób spełniony.

Podaż ziemi po byłych PGR była, ze zrozumiałych względów, mocno zróżnicowana w skali całego kraju. Patrząc na ten problem z pozycji województw, strukturę agrarną o dużym nasileniu gospodarstw wielkoobszarowych mają województwa: warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie, pomorskie i kujawsko-pomorskie. Na drugim biegunie pozostają województwa: małopolskie, podkarpackie i śląskie, gdzie i poprzednio udział sektora państwowego w rolnictwie był niewielki.

Należy przypuszczać, że po naszym wejściu do Unii Europejskiej zanotujemy dalsze zmiany w strukturze agrarnej, z jednej strony – z uwagi na uruchomienie wsparcia w postaci płatności bezpośrednich i rent strukturalnych, z drugiej zaś strony – w wyniku dążenia do uregulowań prawnych rolników z gospodarstw większych obszarowo i przejścia z pozycji gospodarstw dzierżawionych na status gospodarstw własnościowych.

PIŚMIENNICTWO

- Budzianowski J., 1992. Koncepcja gospodarstwa rolnego w prawie rolnym. UAM, Poznań.
Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A., 1996. Polskie prawo rolne. PWN, Warszawa.

- Lichorowicz A., 1996. Problematyka struktur agrarnych w ustawodawstwie Wspólnoty Europejskiej. UJ, Kraków.
- Wawrzyniak B., 2003. Przemiany struktury agrarnej pod wpływem Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (na przykładzie woj. kujawsko-pomorskiego). *Oeconomia* nr 2(1).
- Wawrzyniak B., Smytry G., 2003. Sposoby zagospodarowania gruntów z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (na przykładzie woj. kujawsko-pomorskiego). *Oeconomia* nr 3(1).
- Wawrzyniak B., Wojtasik B., 2003. Przemiany struktury agrarnej w rolnictwie polskim. [w:] *Działalność rolnicza oraz jej uwarunkowania w aspekcie integracji z Unią Europejską*. AP, Siedlce.
- Wawrzyniak B., Wojtasik B., 2003. Kierunki przekształceń sektora publicznego w rolnictwie. [w:] *Zarządzanie w przedsiębiorstwach agrobiznesu w aspekcie integracji z Unią Europejską*. ATR, Bydgoszcz.

TRENDS IN AGRARIAN STRUCTURE'S EVOLUTION IN THE LIGHT OF AGRARIAN CENSUS FROM 1996 AND 2002

Abstract. The aim of the paper is to show changes in family-run farms' agrarian structure, which appeared, between the two agrarian censuses. The accelerating indicator of the change was restructuring former state farms which land supplied private sector. The analysis of the agrarian changes was carried out in four groups: smallholdings, middle farms, large-area farms and state sector. The greatest dynamism of changes were characteristic for large-area farms which developed ex-state properties by buying them or leasing. Middle farms changed not very much. The position of state sector dropped from 5.0% to 3.8%.

Key words: agrarian structure, agricultural law, types of farms, agricultural system

*Bogdan M. Wawrzyniak, Katedra Doradztwa w Agrobiznesie Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy, ul. Prof. S. Kaliskiego 7, 85-796 Bydgoszcz
e-mail: wawrzyn@mail.atr.bydgoszcz.pl*